

SLOVENSKI GLEDALIŠKI JUBILEJ

BRATKO KREFT

Slovenska kultura je rasla v najneugodnejših razmerah. S sunki in izpadi fanatičnih, vase in v svoj narod verujočih ljudi si je trgoma utirala pot, ki nikoli ni bila in ni gladka. Kdor je hotel napraviti korak naprej in podreti jez, ki mu je nenadoma zastavil drzno pot, je moral pričakovati, da se bo v bližnjem klancu zvalila skala nanj in ga pokopala pod seboj. Veliko takih znamenj sreča popotnik, ki pregleda dolgo pot od Trubarja do Cankarja. Borbe in trpljenja naših velikih mož so verne priče krvavih krčev, v katerih so rodili in na svetlo dajali dela, ki so nas kot plamenice rešila, da nismo utonili v podzemski temi in se zadušili v brezdanjih labirintih, kamor so nas vrgli tisti (tujci in domačini), ki so gospodovali nad našim življenjem. Celih dve sto let je morala goreti luč, ki so jo prižgali protestanti. Vzdržala je, čeprav so njihove, z muko in nepoplačljivimi žrtvami izdane knjige metali v ogenj, ki so ga zakurili v imenu teme. Vse, kar je pri nas dvignilo plamenico napredka, je hotela požreti črna tema, ki se od časa do časa z inkvizitorsko strastjo in slepoto zažene in zagriže kakor hobotnica v tistega, ki se ji drzne kljubovati. Če bi se ne vzdramilo v drugi polovici 18. stoletja nekaj posameznikov, ki so se znašli v dokaj skupnih prerodnih prizadevanjih po določitih neke skrivne usode, ki vendarle ni hotela, da bi bilo delo protestantov do tal pokončano, ki so tako rekoč iz plamenov rešili nekaj Trubarjevih knjig in Dalmatinovo biblijo, kdo ve, če bi še danes sploh bili. Protireformacija, ki ni trpela nobene svobodnejše misli, je skušala v kali zadušiti vse, kar bi jo moglo ovirati ali mogoče celo okrniti. Toda dela so mrtve maščevala. Ko se je po dve sto letih kulturna zavest dotaknila tudi krogov, katerih predniki so z mečem, bičem in grmadami preganjali delo slovenskih protestantov, jih je ista usoda, ki je ohranila nekaj drobcev protestantovskih knjig, kruto kaznovala, saj so ob lastni nemoči morali črpati prav iz teh knjig, ki so pravrelec naše kulturne in narodne zavesti. Protireformacijska reakcija je ustavila naše prve korake v kulturo. Kaj bi se vse moglo zgoditi in razviti, kaj vse bi moglo zrasti in pognati obilne sadove, če bi ne bilo tega pokončevanja? Šele ko so se začele v Evropi, predvsem v Franciji, dramiti nove sile, ki so imele z reformacijsko borbo izpred dve sto let to skupnost, da so hotele osvoboditi človeštvo okorelosti mišljenja, raztrgati fevdalne

družbene spona, ki so kratile večini pravico življenja in lastnega mišljenja, je nekaj teh poživljajočih vrtincev splošni veter pripihal tudi v naše kraje. Saj niso prišli več s prvotno silo, ker je bila razdalja od njih osrednjega izhodišča, v katerem je vse vrelo, kipelo in poganjalo, preveč velika, toda še vedno so bili tako močni, da so opozorili nase nekaj pametnih slovenskih glav, ki jim megla in tema še nista napolnili vseh možganskih celic. Tako se je rodilo delo naših prosvetljencev iz druge polovice 18. stol. Najimenitnejši je bil krog, ki se je zbiral okoli barona Zoisa. Naravnost ganljiva je ljubezen do domačega ljudstva, do domače zemlje in njenega jezika, s katero sestavljajo slovnice, kujejo pesmice, prevajajo sv. pismo, knjigo o babištvu itd., da bi ljudstvo presvetlili, prerodili in ga dvignili. Sredi najbolj neugodnih razmer sanjarijo nekateri o praslovanstvu in se samozavestno sklicujejo na moskvičane, čeprav o njih ne vedo kdo ve kaj. Toda že dejstvo, da so vejice velikega drevesa, jim daje pogum, neti njihovo samozavest in izpodbuja njihovo marljivost, da kakor čebele z vseh koncev zbirajo kulturno strd in jo znašajo v kranjski kulturni panj. Delajo ogromne načrte in si stavijo največje zahteve. Hoteli bi ustvariti vse. Znanstvo, umetnost, kulturo, civilizacijo. Radi bi dohiteli Evropo, ki je takrat že prekipevala v predrevolucijskem valovanju. Trudijo se, da bi nekaj lučk in plamenic prižgali tudi svojemu narodu, čigar ljudstvo je štelo le toliko, da je smelo umirati v bojnih pohodih avstrijsko-nemških generalov Dauna, Evgena in Laudona.

Malo stvarnih dokumentov se je ohranilo, s katerimi bi mogli prepričati brez skomigavanj in ugovorov, izvirajočih iz našega občutka manjvrednosti in nemožatosti, številne, v hoji in mišljenju počasne in zaostale Tomaže, ki morajo vse pretipati, preden morejo obuditi v sebi vero, da so tudi nekateri slovenski prosvetljenci 18. stoletja častna veja evropskega kulturno-političnega gibanja, ki je pripravljalo družbeni prevrat in napovedovalo novo družbo. Res je — niso se vsi tega zavedali, tudi niso vsi stremeli po družbenih reformah in spremembah. Toda splošni val jih je potegnil s seboj, v njih samih pa jih je gnalo rodoljubno srce.

Nedvomno je najnaprednejša, najrazboritejša in tudi najbolj nadarjena in samonikla osebnost te dobe Anton Linhart, utemeljitelj slovenske dramatike in slovenskega gledališča. Ustvarjati svojemu narodu temelje gledališča in dramatike sredi vojne vihre s Turki, ki so morali ravno na jesen leta 1789. prepustiti Beograd Laudonu, v času, ko je v Parizu že vladala revolucija in ko je kljub Jožefovim reformam samopašil v avstrijskih pokrajinah najhujši dunajski centralizem, ki je budno pazil na vsako novo knjigo in ni bil naklonjen individualnemu razvoju nenemških narodov — pomeni vsekakor uvaževanja vredno dejanje. Roditi sta ga mogli le goreča vera in velika osebna samozavest, kajti na kakšno širšo domačo narodno zavest se Linhart ni mogel naslanjati, saj je bilo slovensko ljudstvo pohlevna

raja, ki sta ga k poslušnosti vzgajala valpet in kler. To je bila doba umetnih lasulj, šminke in svile, ko je vladajoča plast človeške družbe pozabljala, da je še kdo drugi razen nje na svetu. Šele gibanje francoskega meščanstva, ki se mu je posrečilo po več desetletjih pripravljalnega dela njegovih pisateljev in filozofov od Voltaira do Rousseauja in Diderota pritegniti v svojo borbo tudi široke plasti francoskega ljudstva, je začelo opominjati našopirjeno in nalepotičeno gospodo, da bo treba misliti na socialne reforme in na drugačno ravnanje z ljudstvom. Da pa se je ponekod vladajočih vendarle polastil strah, priča skromna beležka celo v Merkovi »Laibacher Zeitung«: »Državni knezi so postali s svojimi podložniki, ne ve se zakaj, zelo vljudni.« Kljub temu pa gosposka ušesa niso hotela ničesar slišati o reformah in od bleska zaslepljene oči niso hotele videti ljudske bede. Ko je padla bastilja, je bila smrtna obsodba fevdalne družbe že podpisana, čeprav je francoski kralj še tri leta čakal na giljotino, ki naj maščuje vse tiste, ki so v bastilji umrli strašne in počasne smrti od mučenja in gladu. In teh ni bilo malo. Fevdalna Evropa se je začela tresti, majati, se umikati in odmirati.

V središču takratnega zanimanja je bilo gledališče, ki mogoče od grških časov dalje ni bilo tako obiskana ustanova kakor v 18. stoletju. Vprizoritev Voltairove tragedije je pomenila največji družabni, kulturni in umetniški dogodek, h kateremu se je po navadi priključila še filozofsko politična demonstracija, ki se je skrivala za duhovitimi dialogi in monologi. V tem stoletju se je rodil in triumfiral francoski esprit, oblečen v blagoglasne, strogo ritmične rimane aleksandrince, prav tako nalepotičen, napudran in našminkan, kakor je bila napudrana in našminkana gospoda, ki ga je uživala v gledališčih ali pa v bogatih salonih, kamor so aristokratski dekadentni mecenji vabili duhovite meščanske intelektualce, pesnike, pisatelje, filozofe, znanstvenike, da prisluhnejo utripom poezije ali pa da z njimi poduhovičijo o filozofskih problemih, o cerkvi in državi, o prirodi in človeku. Toda le-tega so hoteli videti še vedno v svileni, čipkasti obleki z zlatimi in srebrnimi našivi, pod skrbno počesano lasuljo in napudranega obraza. Tako globoko so bili zaverovani v svojo masko, da so se bali vode, ki bi jim jo oprala. Umivati se jim je zdelo nevarno, še bolj kopati. Tako je to stoletje skrajne zunanje elegance obenem stoletje prešminkane in prepudrane umazanije ter parfumiranega smradu.

Najelitnejša zabava visoke družbe so bile amaterske predstave na dvorih. Gledališče, ki se je trdno zasidrilo v višji družbi že za Racina, Corneilla in Molièra, je postalo naravnost neogibno razvedrilo visoke gospode. Temu primerno so bili seveda tudi sestavljeni sporedi, kajti brez baleta in petja si med višjo gospodo ni bilo mogoče predstavljati gledališkega večera, zlasti če so igrali tako prozaičnega avtorja, kakor je utegnil biti zanje kakšen Molière. Vse se je šlo teater. Igrala je kraljica Marija Antoineta, igrali so kralji, igral je Goethe, ruska carica Katarina je sama pisala gledališke igre

— skratka, vladajoča gospoda je svoje uživanje in svoje počasno propadanje spremljala s komedijantskim nasmeškom igralke, ki uživa v svoji vlogi in igri.

Francoske, italijanske, nemške in angleške gledališke družine so se potikale po Evropi. Strast po gledališki predstavi je bila neizmerna. Kljub temu, da so ubožnejše družine igrale tudi na trgih, je bila prava gledališka predstava z neogibnim sijajem vendarle rendezvous višje družbe. Tako so tudi v Linhartovih in Zoisovih časih hodile v Ljubljano italijanske in nemške gledališke družine, zabavale višjo gospodo provincialnega mesta ter mu skušale nuditi nekaj tistega sijaja, ki so ga bila velika in glavna mesta deležna v obilni, razkošni meri. Slovenskega jezika v oficialni družbi ni bilo. Saj je celo nemščina podlegala francoščini. Kako bi mogel prodreti v družbo jezik preprostega tlačanskega kmeta? Celo izobraženci, ki so pisali slovenske knjige, so dopisovali med seboj v nemščini tja do Levstikovih časov. Linhart je pisal včasih celo v francoščini.

V takem ozračju in okolju si je omislil Linhart prevod Richterjeve dvo-dejanke »Die Feldmühle«, umetniško danes dokaj skromne igrice. Pod naslovom »Županova Micka« jo je vprizoril s prijateljsko družbo v deželnem stanovskem, za višjo kranjsko gospodo postavljenem gledališču, kjer so sicer igrale italijanske in nemške operne družine. Tudi ljubiteljska skupina nemških domačinov je menda tu in tam zaigrala kakšno igrico, da se tako tudi v Ljubljani oddolži navadi višjih družb tedanjega časa. Vživeti se do vseh potankosti v duševno, socialno in družabno okolje tiste dobe v Ljubljani in pomisliti, da je Linhart takrat bil že svobodomislec, nedvomno in predvsem inspiriran po francoskih revolucionarnih pisateljih, to pomeni toliko, kakor oživeti številna nasprotja in protislovja, ki so morala spremljati njegov smeli podvig. Za to ni treba podrobnih zgodovinskih podatkov. Za to je treba le nekaj fantazije in vživetja, s pomočjo katerih si je tudi danes mogoče ustvariti sliko okolja, v katerem so delali naši prosvetlenci, zlasti pa najsmelejši med njimi, Anton Linhart. Če preberemo le nekaj strani Merkove »Laibacher Zeitung«, dobimo dokaj živo in plastično sliko o duševnem nivoju, ki je takrat vladal v Ljubljani.

Ta dokaj skromni listič je imel celo posebno prilogo s poročili z bojišč (Extrablatt von besonderen Krieges-Vorfällen), ker sta se Avstrija in Rusija bojevali s Turčijo, Poljska pa je bila tik pred novo delitvijo. V poročilih z juga kar mrgoli glembajevsko keglevičevskih imen, ki so se odlikovala v spopadih z dušmaninom. Poročevalec ne pozabi omeniti, če so Turki vzeli avstrijskemu pešpolku polkovni boben in ga odnesli s seboj, prav tako pa z radostjo poroča, da so na fronti od Jadranskega morja do Dnjestra ljudje zdravi, da so na Dunaju sežigali v avtarktični vnemi inozemsko blago, da so dunajski židje sklenili postaviti cesarju štiri regimente, če jim cesar naredi prostor v Jeruzalemu, ker verujejo, da bodo v »nekaj letih naši grenadirji stražili božji grob in s svojimi 'feldflašami' zajemali vodo iz Davidovega studenca v Betlehemu.«

Prav tako pa ne pozabi zabeležiti, da je bil spodnje-avstrijski vladni svetnik Jud Moses Höning povzdignjen v plemenitaški stan, ker je plačal predpisano takso.

V poročilih o francoski revoluciji ne pozabi list svojim ljubljanskim bralcem sporočiti, da ravna jo Francozi po padcu bastilje s svojim kraljem, kakor so ravnali Rimljani s Kristusom — primera, ki mogoče še danes komu prija — in da se zdi, da so Francozi brezbožneži, ker zasramujejo Kristusa in sv. pismo.

Spet drugje meni, da je kriv nemirov v Franciji vojvoda Orleanski, ki je zato moral odpotovati v inozemstvo. »Odkritosrčno pomilujejo gospo vojvodinjo Orleansko in njeno družino, toda vse njene čednosti ne bodo mogle oprostiti grozovite napake njenega soproga. Nikoli mu ne bo narod, predvsem pa Pariz, tega odpustil.«

Največje kranjsko in avstrijsko veselje veje iz poročil o padcu Beograda, ki ga je Turkom iztrgal general Laudon, čigar folio sliko nudi lastnik lista in knjigarnar Merk za 22 kr. v nakup. Poročila o tedeumih in slavnostnih prireditvah dosežejo višek v poročilu o ljubljanski proslavi, ki je morala biti nad vse veličastna in znamenita, saj je trajala polna dva dni. »Tudi mi prebivalci Ljubljane smo se skoraj izčrpali v navdušenju in v izražanju radosti nad srečnim zavzetjem.« List ne pozabi poudariti, da so pri turški godbi, ki je igrala po ljubljanskih ulicah, sodelovali glasbeni diletanti iz boljših krogov (aus bessern Klassen des Volks). — Drugi dan zvečer je bila v krasnih dekoracijah slavnostna akademija v Stanovskem gledališču, ki se je zaključila s plesom do jutra. Še v številki z dne 21. novembra je neznan stihotvorec pozival Ljubljančane, naj pijejo in pojo na Laudonovo slavo:

Shivite jenu pite
Lubljeni Lublanski Ludie
Vukaite, vekajte
Thu Laudonov veselje.

Ti štirje stihii so edine slovenske besede v Merkovem listu.

Toda pozorni bralec lahko najde poleg številnega gradiva, v katerem prevladuje konservativni, purgarski duh takratne rodoljubne Ljubljane, ki živi v nekaterih naših poljudnih tednikih še danes, da bi ne zamrli neumnost in omejenost, tudi nekaj svetlih žarkov, ki trajno pričajo, da je moralo med povprečnimi ljubljanskimi prebivalci živeti nekaj duhov, ki so mislili preko oficialnosti in kljub ljubljanski megli slutili velike dogodke. Za te je nekdo vtihotapil tudi bodrilna poročila o francoski revoluciji, ko je poročal o kapucinskem patru, ki se je priključil revolucionarni narodni gardi in postal njen poveljnik, o 120 let starem kmetu Janezu Jakobu, ki ga je njegova hči pripeljala za roko iz oddaljenega kraja v pariško narodno skupščino, kateri se je zahvalil, da je odpravila tlačanstvo. Narodna skupščina je vstala in izkazala čast — kmetu. Že pred tema beležkama pa se je v 73. številki vtihotapil med vrstice poziv, ki je moral toplo odjekniti v vsaki linhartovski glavi: »Gospoda se nam zdi le zaradi tega tako visoka, ker klečimo pred njo. Vstanimo rajši!«

Višek naprednega mišljenja, ki je našlo svoje mesto tudi v »Laibacher Zeitung«, pa predstavlja vsekakor ponatis pesmi nemškega pesnika K. F. Schubarta »Auf eine Bastilltrümmer von der Kerkerthür Voltairs.«

Dank dir, o Freund aus voller Herzensfülle,
Für die Reliquie der gräulichen Bastille,
Die freier Bürger starke Hand,
Zermalment warf in Schut und Sand!
Zertrümmert ist die Schauerklausen,
Die einst, v. Voltair, dich in dumpfe Nacht verschloß;
Kein Holz, kein Stein, kein Nagel bleibe von dem Hause:
Wo oft der Unschuld-Zähre sich ergos! —
Drum Biederman, empfangen meinen Segen,
Für diese Trümmer, die du mir geschickst;
Sie ist mir theurer, als ein goldner Degen,
Womit einst ein Tyrann die Freien unterdrückt.

Zanimanje takratne Ljubljane za gledališče ni bilo majhno, dasi seveda ne moremo govoriti o kakšni posebni literarni višini vprizorjenega repertoarja. Zato pa se tembolj dvigata nad njim »Županova Micka« in »Matiček se ženi«. Gledališke beležke so sicer v »Laibacher Zeitung« zelo redke, vendar ni list pozabil niti med svojimi vojnimi poročili omeniti, da je odpotovala v Volinijo gledališka družina, ki bo zabavala zmagujočo armado, in da je koburški princ poslal zahvalno pismo dunajskemu igralcu Müllerju za odo, v kateri je slavil njegovo zmago. Tiskarnar Merk pa je v svojem časopisu nudil naslednjo zbirko gledaliških iger, o katerih pričajo že naslovi, da so mogoče komaj dosegale »Županovo Micko«; nobenega dvoma pa ni, da so bile globoko pod Linhartovim »Matičkom«. Zbirka se je imenovala »Deutsches Theater«:

I. Band: Der Lüderliche. Die Abentheuer einer Nacht oder die zwei lebenden Toden, Liebe und Liebe.

II. Band: Reue versöhnt, ein vortreffliches Schauspiel. Die Braut im Schleier. Der gutherzige Alte.

III. Band: Armut und Hoffart. Die Männer der Republik. Die Liebhaber auf der Probe, ein Lustspiel in einem Aufzug.

IV. Band: Verbrechen aus Ehrfurcht, Bewusstsein, ein Schauspiel im 5 Aufzügen. Der 2-te Theil vom Verbrechen aus Ehrfurcht.

Najbolj so oboževali v tistih časih italijanske opere in rokokojevske poezijo, kateri je podlegel tudi mladi Linhart, kakor pričajo njegove »Blumen aus Krain«; toda celo v tej skromni pesniški zbirki so na str. 65. napisani tile stihi:

In meiner Seele, da ist der Thronen Sturz,
Der Thronen, fest gegründet auf Menschen Blut.
Die Welten stürzten ein, wenn Menschen
Unter dem Schutte laut seufzen dürften.

Ti stihi so izšli devet let pred padcem bastilje, ki jih je uresničila. Pričajo nam, da pot mladega pesnika Linharta in avtorja meščanske tragedije »Miss Jenny Love«, ki je izšla l. 1780. v Augsburgu, ker je bil uverjen, da bo imela čast biti v Avstriji prepovedana, do »Županove Micke« in »Matička« in končno do samozavestne frajgajstovske smrti ni bila slučajna, temveč premišljena in nujna. Vse njegovo delo pa kljub vidnim odmevom tujih zvokov zgovorno dokazuje, da je njegova svobodoljubna miselnost prvinsko rasla iz njega, da je vendarle samonikla, ker je nedeljivo povezana z njegovim notranjim bistvom in značajem, ki je ostal trden do smrti.

Patetične, verzificirane igre so morale biti poleg oper tudi ideal takratnega ljubljanskega aristokrata in premožnejšega meščana, ki sta se iz svojega provincialnega gnezda rada ozirala po vzorih širokega sveta. Zato je moralo biti presenečenje, ki ga je prinesla »Županova Micka« v takratno Ljubljano, kar trojno: jezikovno-narodno, socialno in literarno.

Linhartovi igralci so prvič spregovorili z odra Stanovskega gledališča v slovenski besedi, ki jo je prav gotovo večina občinstva govorila le s svojo služinčadjo, jo slišala pri pridigah ter v manjših in manj imenitnih oštarijah, če je kdo od gospode tja zablodil; mogoče so govorili slovensko tudi tu in tam meščani med seboj, toda jezik imenitne, »nobel« konverzacije vsekakor slovensčina ni bila. Zato je jezik »Županove Micke« prva slovenska narodna in

posvetna manifestacija v javni ustanovi, ki je bila do takrat vajena izključno le jezikov imenitne gospode, nikakor pa ne govorice slovenskega ljudstva. Dejstvo, da je povzročila »Micka« takšno radost in navdušenje, ki izžarevata iz poročila o predstavi v Merkovi lajbaherici, je zgodovinski dokument, da je slovenski živelj še vedno močno živel v Ljubljani, čeprav so pritiskali nanj z vseh strani. Vsaj za trenutek sta se morala vzbuditi narodna zavest in ponos v tistih, ki so bili pri predstavi navzoči. Pomembnost Linhartovega podviga pa povečuje še dejstvo, da je bila po novem letu celo druga predstava, pri kateri je igral vlogo osramočenega plemiča Tulpenhaima sam grof Hohenwart, član znamenite grofovske družine. To dejstvo potrjuje, da je Linhart s svojo »Županovo Micko« zmagal na vsej črti. Prebil je led, ki pa je potem kmalu spet zamrznil, ker »Matička« za njegovega življenja niso vprizorili. Moral je čakati, da ga je prebudila šele revolucija leta 1848.

Drugo presenečenje, ki je prav gotovo veljalo oficialni javnosti, konservativni kakor so konservativne vse oficialne javnosti in družbe, ker v svoji ustaljenosti nasprotujejo vsemu novemu, je bilo socialno-politično. Ljudje iz preprostega ljudstva, ki nastopajo v »Županovi Micki«, so izvojevali na odru Stanovskega gledališča zmago nad oholim aristokratskim zapeljivcem kmečkega dekleta. Kmet župan in kmečki fant Anže sta maščevala številne kmečke može in fante, ki so jim zlahčiči zapeljevali več stoletij dekleta, ne da bi njihovo trpljenje ali pritožbe kaj zalegle, ker je bila vsa družbena pravica in morala na strani višje družbe. To je že dovolj nazorno pokazal Molière v »George Dandinu«, ki je pri nas dobil zadoščenje in pravico šele z »Županovo Micko«. V delu ni le novega socialnega jedra, temveč tudi nova etika, nova pravičnost, ki je s francosko revolucijo postala resničnost. Pomembnost teh raste kljub preprosti obliki, s katero so prikazane zaradi razmer, v katerih je bila igra prirejena in vprizorjena.

Nobena nemška ali italijanska predstava v Stanovskem gledališču, čeprav so zapeli v njej slovenski vložek, ni mogla manifestirati tega, kar je manifestirala vprizoritev »Županove Micke«: narodno, kulturno in socialno zavest in moč ljudstva, v čigar jeziku je tudi mogoče ustvariti gledališče. Linhartova »Županova Micka« zaradi svoje velike zgodovinske misije, ki jo je izpolnila, tako živo in neposredno, daleč presega nemško predlogo. Njena misija povečuje tudi njeno literarno kakor tudi narodno, socialno in kulturno-zgodovinsko vrednost. Po Linhartu in njegovih igralcih je postala naša narodna last. Če veljajo besede, ki jih je v tisti dobi zaklical Schiller nemškemu narodu, da narod brez gledališča še ni narod, potem se je v tisti decembrski noči, ko so Linhartovi igralci prvič vprizorili »Županovo Micko«, rodila naša narodnost, ki je govorila v imenu slovenskega ljudstva, čeprav njenih besed niso mogli slišati vsi njegovi pripadniki. To je bil klic slovenske samozvesti, klic nekaj posameznikov, pionirjev, ki so sledili Linhartu v besedi, misli in igri. Vsaj za dve predstavi se je nemško ljubljansko Stanovsko

gledališče spremenilo v narodno, socialno in kulturno tribuno, s katere so manifestirali tisto zavest, ki bi morala danes goreti v nas vseh s prav tako silo, kakor je gorela v Linhartu, ki se je po prvem, za tiste razmere res smelem, a uspelem koraku odločil še za pogumnejši korak, ko se je spravil na Beaumarchaisovega »Figara«, pred katerim sta evropska cenzura in reakcija, avstrijska pa še posebej, škripali z zobmi, žugali in se branili, napadali in besneli, če se je kje pojavil kakšen Figaro. In glej, pojavil se je pri mogoče najbolj stisnjenem narodu avstrijsko-nemškega cesarstva ter spregovoril svoj protest zoper socialne in narodne krivice.

Linhartu se je posrečilo genialno ponašiti francoski original, ga ne samo lokalizirati, temveč mu v sedemnajstih samoniklih prizorih vdihniti tudi slovenskega ljudskega duha in miselnost svoje borbenosti, ki se skriva za vsako Matiškovo besedo, pa naj bo prevedena ali izvirna. Obe njegovi igri sta se rodili v vihri francoske revolucije in pričata, da ji je med svojim slovenskimi sodobniki Linhart najbolj prisluhnil in jo najbolj doumel. Na-gonsko je doživel družbeno vrelišče, se ozrl okoli sebe in spregovoril za slovensko ljudstvo mnogo prej, preden se je zavedlo samega sebe. Obe njegovi igri sta priči, kako se je približal našemu ljudstvu s prave strani, kako globoko ga je doživel in manifestiral zanj brez brambovskih pesmi kakor drugi.

V obilici važnih zgodovinskih momentov in manifestacij pa ne smemo nikoli pozabiti, da je tistih sedemnajst samoniklih prizorov v »Matičku« tudi prva nadpovprečna, velika manifestacija slovenskega stvariteljskega duha, kajti pred Prešernom stoji v naši leposlovni umetnosti predvsem Linhart. Uverjen sem, če bi ga Zois ne bil pritegnil iz nemškega okrilja v svoj kranjski prosvetljski krog in če bi se mu posrečilo, preriti se skozi nemške razmere, bi v avstrijsko-nemški dramatik Linhartovo ime prav gotovo ne bilo med zadnjimi, kajti nadarjenost, ki jo izpričuje njegov »Matiček«, je beaumarchaisovska. Če bi slovenske razmere ne bile po večini le skupek temnih, mračnih sil, bi moral ustanovitelj slovenske dramatike in gledališča imeti v naši literaturi vsaj toliko veljave, kakor jo ima v francoski Beaumarchais. Toda še vedno se nismo navadili ljubiti in ceniti svojih vrednot, še vedno nam je tuje blago dragocenejše kot domača stvaritev. Linhart še ni dobil tistega zadoščenja in priznanja, kakor bi ga povsod drugje, kjer cenijo delo svojih kulturnih delavcev, dobil vsakdo, ki bi ustvaril svojemu narodu prve temelje dramatike in gledališča.

Linhartov smoter je bilo narodno in ljudsko gledališče, živo, zdravo, vedro in borbeno. Koliko pristne radosti in šegavosti je v »Matičku«! Beaumarchaisov meščansko gosposki esprit nadomešča v njem slovenska ljudska duhovitost. Meščanska borbeno francoska komedija se je v Linhartovi predelavi spremenila v pravo ljudsko in narodno igro. Zaradi nje zasluži Linhart po pravici priimek »slovenski ljudski Beaumarchais«. Nerešeni jezikovni

problem zatiranega ljudstva, ki ga je Linhart sicer skromno, a vendarle vidno nakazal, je osnovno idejno ost originala še razširil.

Za njim sta veliki pomen narodnega gledališča doumela prav za prav le Levstik in Cankar. Levstik je v »Popotovanju od Litije do Čateža« tudi za dramatiko načrtoval tako velik program, da ga njegova doba ni mogla v polni meri uresničiti, naj se je še tako trudil v Dramatičnem društvu in soustvarjal z Jurčičem »Tugomerja«. Poslednji se kljub originalnosti ne more meriti z umetniškim zaletom tistih sedemnajstih prizorov, ki jih je Linhart v »Matičku« sam napisal. Tudi Cankar ne izpričuje tolikšne prvobitne dramske žile, ki je nujna pri polnokrvnem dramatiku. Pri Linhartu jo je čutiti, kajti bil je rojen dramatik.

Stopetdesetletnica Linhartove »Županove Micke« je velik praznik slovenskega gledališča, še prav posebej pa praznik slovenskega igralca in njegove umetnosti, ki so jo vstoličili Linhartovi igralci 28. decembra 1789. leta. Bili so sicer le ljubitelji, toda njihov nastop presega pomen običajne amaterske predstave iz takratne dobe, ker ni izšel, kakor večina amaterskih predstav v takratni oficialni Evropi, iz želje po zabavi, kratkočasju ali iz rokokojevskega umetničenja, temveč iz prizadevanja dokazati, da je tudi v tem jeziku mogoče napisati dramsko delo in vprizoriti gledališko predstavo. Linhart je postavil temelj slovenskemu gledališču in slovenski gledališki umetnosti. V naših razmerah ni mogoče dovolj krepko poudariti pomembnosti te prve slovenske gledališke predstave. V mlačnosti in malobrižnosti naših ljudi in razmer bi moralo biti to dejstvo za vsakogar veliko kulturno doživetje, ki naj krepi samozavest in vzbuja spoštovanje. Moralo pa bi poleg tega vzbuditi še nekaj več: ljubezen do slovenskega gledališča, ki bi jo v tisti zanosni zvrhani meri, kakor je živela v Linhartu in njegovih sodelavcih, morali občutiti vsi tisti, ki jim je danes poverjena skrb zanj, kakor tudi tisti, ki so neposredni izpovedovalci slovenske besede na odru. Vsi ti skupaj z onimi, ki hodijo v Narodno gledališče, pa bi morali vsaj ob tem jubileju poglobiti in razširiti svojo zavest, da je gledališče eden tistih redkih narodnih hramov, kjer se morajo shajati eni kakor drugi v vnemi ljudskega, kulturnega in umetniškega ustvarjanja in sodoživljanja. Toda za to je treba linhartovskega zanosa, linhartovske ljubezni in značajnosti, pa tudi linhartovskega prosvetljenstva in svobodoumja.

»Županova Micka« in »Matiček se ženi« sta dediščina naše prosvetljenske dobe, rojena v svitu takratnih zarij, dediščina, ki potomcev na odru, v avditoriju in še kje drugje ne obvezuje le k spoštovanju in priznanju njenega ustvaritelja in prvih slovenskih igralcev, temveč je poziv in obenem opomin obvez, ki jih dolguje vsa slovenska javnost slovenski dramatici in gledališču, prav tako pa tudi opozorilo vsem tistim, ki ga vodijo in odločajo o njegovi usodi. Potreb in dolžnosti do obeh se je v polpretekli dobi najbolj za-

vedal Ivan Cankar, ki je v »Krpanovi kobili« z največjo tankočutnostjo izpovedal tisti umetniški in kulturni ideal slovenskega gledališča, ki je slovenskemu narodu nujno potreben, čeprav ga še iz raznih, tudi neopravičljivih razlogov nismo dosegli. Kakor v izgovor so mu postavili kip v avlo, toda še kip se je zamislil. V najbližji bodočnosti bo treba doseči, da ta kip ne bo le rodoljubna oddolžitev, temveč manifestacija uresničenega ideala in ljubezni do slovenske dramatike in do slovenske gledališke umetnosti. Zato pa je treba zaleta, zanosa, čuta odgovornosti, sile ustvarjanja, mladostnega ognja, ljubezni in samozvesti. Potem bo Linhart kot prvi tvorec naše dramatike in gledališča tudi laže pogrešal svoj kip, ki bi moral stati pred Cankarjevim v veži Narodnega gledališča. Kajti naš prvi dramatik zasluži, da bi stal poleg Cankarja, ki je Linhartov ljudski in borbeni ideal dramatike uveljavil v tisti meri, v kakršni ga ni bilo sojeno uveljaviti njemu samemu. Slovenski odrski tvorec bo njun spomin najbolj počastil s svojimi igralskimi stvaritvami likov iz slovenske dramatike. Oplodil bo s tem svoj stvariteljski duh, ker ga bo prisilil, da bo samoniklo in s pomočjo svoje igralske umetnosti iz slovenskih del ustvarjal domače odrske podobe in stvaritve. Tudi njegova umetnost more trajno rasti iz domačih tal, iz domačega dela. Bodoče pokolenje čaka težka, a nič manj hvaležna naloga — oživiti na odru od Linharta dalje vse tisto, naj si bo še tako skromno dramsko prizadevanje naše preteklosti, v katerem količkaj utriplje domače življenje in hotenje, najsi bo literarna oblika še tako skromna in nebogljenja. Toda ljubezen in vera vase in v svoje zmoreta vse, če se jima pridružita še volja in moč. Umetniška višina slovenskega igralca je danes tolikšna, da more in mora pomagati shoditi na odrskih deskah tudi starejšim dramskim poskusom, v katerih sicer ni tolikšne literarne sile in odrske spretnosti, kakor bi si jo želeli, toda v katerih tu in tam vendarle tli iskrica, ki jo je vredno oživiti dramaturško in igralsko. Vsi tisti pa, ki so v gledališču na odru ali za odrom, kakor tudi tisti, ki so v avditoriju, morajo pristopiti k našim dramskim relikvijam z ljubeznijo in spoštovanjem. To zasluži vsaka, še tako nezatna narodna relikvija, ker nam mora biti v današnji vihri, ki nam spet hoče raznesti krov, še dvakrat bolj dragocena. Toda to ljubezen bodo mogli obuditi v sebi le tisti, ki še niso čisto zamrli v svoji notranjosti in oledeneli v cinizmu, ki še sploh čutijo v sebi trohico notranjega ognja do tistega slovenstva, za katero je vroče gorelo nekaj naših velikih src, ki niso o tej svoji ljubezni veliko govorila, temveč so jo res nesebično izkazovala.

Eno takih gorečih src je bilo tudi v Linhartovih prsih. Njegovi utripi niso mogli takrat vzvaloviti vsega domačega ozračja, ker je bilo treba ljudstvo šele dramiti. Do ustanovitve stalnega slovenskega gledališča, v katerem bi se lahko Linhartov dramski duh v polni meri izživel, je bilo še daleč, ker je gledališče umetniško-kulturna ustanova, ki je v veliki meri odvisna od gmočnih razmer. Skrajno zaostale razmere takrat niti niso dopuščale, da

bi vsaj neki del našega ljudstva mogel slediti Linhartovemu zanosnemu poletu in uresničiti njegove ideale. Kot Ikarus se je zagnal kvišku in predčasno padel, ker mu je nemila usoda prerano odvzela življenje. Razmere, kakršne so bile, nikakor niso bile ugodne zanj. Sicer bi ga ne preganjali še ob smrti in mu kratili pravico do pomembnejšega nagrobnika. Bil je pač »frajgajst«, ki je svoje miselne polete družil z vročim srcem slovenskega pisatelja, ki ne ljubi svoje zemlje le zato, ker je njegova očetnjava, temveč tudi zato, ker jo hoče storiti in videti drugačno, kakor je. Čeprav mu takoj po smrti niso smeli vklesati pomembnejšega napisa na grob, mu je zato precej skopa usoda naklonila vsaj iskrico priznanja v besedah, ki jih je napisal o vprizoritvi »Županove Micke«, pri kateri je Linhart sodeloval kot pisatelj, režiser in šepetalec, neznani poročevalec v Merkovem listu. Naslovil jih je na vse, ki so pri predstavi sodelovali, vendar jih zasluži predvsem Linhart:

»Ves narod je ponosen na vas in vas bo ovekovečil v zgodovini svojega slovstva in rekel: Ti so bili, ki so položili temelj, da se spopolni materin jezik, in ki so dosegli, da je sposoben tudi za gledališče.«

Do danes se prav za prav te besede niso v svojem bistvu uresničile, dasi je že Prešeren opozoril na pomembnost in dragocenost Linhartovega dela. Linhartov »Matiček« je komaj nekaj tistega literarnega in umetniškega priznanja, ki mu po pravici gre, dobil šele pred nekaj leti. Na Linharta in na njegovo ustanovitev slovenskega gledališča še tudi danes ni »ves narod ponosen«, kakor si je želel neznani poročevalec v decembru leta 1789. Bržkone je večina potomcev sledila tistim, ki mu niso prizanesli niti ob smrti. Od časa do časa je vendarle moral globoko občutiti brezdno, ki mu je zijalo v oči, sicer bi ne bil 1781. leta pisal prijatelju Kuraltu, ko se je že leto prej v nekem pismu šaljivo imenoval don Kihota: »Bolje je, če ima človek kruh v Ameriki, ko da poginja od lakote doma.« Takrat je dostavil, da bo to zanj življenjsko pravilo, ki bo vodilo njegove ukrepe.

Tej maksimi ni sledil, ker bi sicer ne bilo ne »Micke« ne »Matička«, pa tudi ne tistih dveh gledaliških predstav, ki stojita ob rojstvu slovenskega gledališča. Bližja je njegova usoda prvi primeri, ker se je za tiste čase z »Županovo Micko« res skoraj po donkihotsko zagnal v Stanovsko gledališče ter v dveh predstavah priboril zmago slovenski odrski besedi. Za »Matička« so morale biti razmere preveč neugodne, kajti prirediti in preustvarjati francosko delo, ki je bilo v avstrijsko-nemškem cesarstvu preganjano, delo, ki je napovedovalo padec bastilje in francosko revolucijo, katera je l. 1790., ko je Linhartov »Matiček« izšel, že pretresla vso Evropo, ni bila le literarna drznost, temveč od kmečkih puntov dalje največja manifestacija slovenskega borbenega duha. Zavedal se je pač davno pred Levstikom in Cankarjem, da se je v takih razmerah boljše donkihotsko boriti in padati, kakor pa se po sančopansovsko prilagojevati in paševati. Najsi bo to v literaturi ali v politiki.